

דף הרחבות לנושא – מאכלים הנאכלים בסעודה מתוך סדרת הלכות ברכות יחידה מספר 11

❖ שיטת רש"י – אין לך דבר שטעון ברכה לפניו ולא לאחריו אלא פת הבאה בכיסנין

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מא עמוד ב

איתמר: הביאו לפניהם תאנים וענבים בתוך הסעודה ... רב ששת אמר: טעונין ברכה בין לפניהם בין לאחריהם, שאין לך דבר שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין בלבד

רוב הראשונים (למשל: עיינו בלשון הרשב"א) מסבירים את דברי רב ששת כך: פת הבאה בכיסנין ייחודית בכך שמצד אחד היא סוג של פת, ולכן ברכת המזון פוטרת את ברכתה, ומצד שני היא שונה מספיק מפת בכדי להצדיק ברכה ראשונה אחרת. אך רש"י מסביר בצורה מפתיעה:

רש"י מסכת ברכות דף מא עמוד ב

פת הבאה בכסנין - לאחר אכילה וברכת המזון היו רגילים להביא כיסנין, והן קליות, לפי שיפין ללב כדאמרין בעלמא (עירובין כ"ט ב) 'הני כיסני דמעלו לליבא', ומביאין עמהן פת שנלושה עם תבלין כעין אובליאי"ש + עוגות, מטעמים + שלנו, ויש שעושים אותן כמין צפורים ואילנות ואוכלין מהן דבר מועט, ומתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט - לא הטעינוה ברכה מעין שלש, מידי דהוה אפת אורז ודוחן, דאמרין בפרקין (/ברכות/ דף ל"ז ע"ב) בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום.

רש"י מסביר שהכוונה היא לאכילת פת הבאה בכיסנין לקינוח אחרי ברכת המזון! אם כך, לכאורה מדובר על אכילה חדשה, ויש לברך על הפת הבאה בכיסנין בנפרד מהסעודה בגלל שאכילה זו נפרדת לחלוטין מן הסעודה! רש"י מסביר שפת הבאה בכיסנין אינה דורשת ברכה נפרדת מפני שבדרך כלל לא אוכלים ממנה כמות גדולה. תוספות תמהים על דבריו:

תוספות מסכת ברכות דף מא עמוד ב

ולא נהירא: חדא - דאמרין לעיל 'כל שיש בו מחמשת המינין צריך ברכה מעין שלש'. ועוד - אמאי קאמר 'כיסנין', לימא נמי אורז ודוחן

ראשית, לכאורה יש לברך 'מעין שלוש' על פת הבאה בכיסנין. שנית, רש"י בסוף דבריו אומר שהדין הוא כמו הדין של אורז ודוחן. אם כך, מדוע רב ששת אומר "אין לך דבר אלא פת הבאה בכיסנין בלבד", ואילו רש"י מיד מציג שתי דוגמאות נוספות! הנודע ביהודה בחידושו על הש"ס מתרץ:

צל"ח מסכת ברכות דף מא עמוד ב

כוונת רש"י בזה, דאף שאין הפת טפל לתבלין לברכה שלפניה, אפילו הכי הוא טפל לברכה שלאחריה, וברכת 'בורא נפשות רבות' שמברך בשביל התבלין פוטר גם הפת שבתוכה, שנעשה הפת טפל לגבי תבלין, ואלו היה מאכלה הרבה עד שהיה אפשר שאכל מן הפת שבתוכה כדי שביעה והיה חייב בברכת המזון מן התורה, לא היה טפל לגבי ברכת תבלין שהיא מדרבנן, וכוונת רב ששת שאין לך דבר שלא נחשב טפלה לברכה ראשונה ויהיה נחשב טפלה לגבי ברכה אחרונה אלא פת הבאה בכיסנין

הצל"ח מניח שרש"י אינו מתכוון שלא מברכים ברכה אחרונה על פת הבאה בכיסנין, כשם שוודאי שמברכים ברכה אחרונה על אורז ודוחן. רש"י מסביר שלפי רב ששת יש ייחודיות בפת הבאה בכיסנין, וכן באורז ודוחן, בכך שעל כל אלו מברכים 'מזונות' לפנייהם ו'בורא נפשות' לאחריהן. אך נותרו שתי שאלות: א. מה זה קשור לסוגיה שלנו? ב. מדוע רב ששת מציג את פת הבאה בכיסנין כמאכל בלעדי, כאשר רש"י מיד מציג שתי דוגמאות זהות?

הצל"ח אומר כך: רב ששת אומר שכל מאכל בסעודה שאינו טפל ללחם דורש ברכה בפני עצמו. יש משהו ייחודי ובלעדי, פת הבאה בכיסנין, בו מצד אחד התבלין בטל לפת בברכה ראשונה, והפת בטלה לתבלין בברכה אחרונה. כוונת רב ששת היא שבכל מאכל יש אחת משתי אפשרויות: או שהמאכל נלווה ובטל לפת, ולפיכך אין לברך עליו בנפרד מהפת כלל, אלא ברכות הפת מוציאות אותו ידי חובה; או שהמאכל נפרד מהפת, וממילא יש לברך עליו בפני עצמו, לפניו ואחריו. פת הבאה בכיסנין ייחודית בכך שלעניין הברכה לפניו התבלין בטל לפת, ולכן יש לברך לפניו 'מזונות', ואילו לעניין ברכה אחרונה, מכיוון שלא קבע סעודה על הפת, אין לברך אחריו 'מעין שלוש' (אלא 'בורא נפשות').

מהו דין הדוחן והאורז שרש"י מזכיר?

ולכן לא קאמר אורז ודוחן, ששם מה שאינו מברך לאחריה שלש ברכות אין הטעם משום שהיא טפלה אלא הטעם שאין המין חשוב לברך עליו שלש ברכות. ומה שכתב רש"י מידי דהוה אפת אורז וכו', כוונתו שלא תאמר שזהו כלל בברכות שכל שמברך עליו תחלה בורא מיני מזונות מברך לבסוף מעין שלש, לכן הביא רש"י ראיה מאורז ודוחן שזה אינו תלוי בזה

הצל"ח מסביר שלעניין דוחן ואורז הדין נראה דומה אך הוא שונה לחלוטין. גם על אורז ודוחן מברכים 'מזונות' לפני אכילתם ואין מברכים (כלומר, מברכים 'בורא נפשות') לאחריהם. אך הטעם שונה בתכלית: אורז ודוחן מזינים, אך אינם מחמשת מיני דגן. לכן יש הבדל בין הברכה הראשונה והאחרונה. אך פת הבאה בכיסנין, לשיטת רש"י, היא דין מקביל – מזונות לפניו ו'בורא נפשות' לאחריו, אך זה נובע מכך שלעניין ברכה ראשונה התבלין בטל לפת, ולעניין ברכה אחרונה הפת טפלה לתבלין. כפי שהסברנו, הסוגיה (לפי רש"י) עוסקת בדיני עיקר וטפל, ולכן הערה זו על פת הבאה בכיסנין קשורה לסוגיה. אורז ודוחן מובא בדברי רש"י רק כדי להראות שיש תקדים שפער בין ברכת 'מזונות' לפניו ו'בורא נפשות' לאחריו. רב ששת אומר שאין לך דבר שטעון ברכה על הפת שבו לפניו ואין טעון ברכה על הפת שבו לאחריו אלא פת הבאה בכיסנין. משפט זה אינו נכון ביחס לאורז ודוחן.

❖ הרחבות – ביאורים נוספים לשיטת רש"י

זכור, רש"י מבאר שהכלל של ברכות דברים הנאכלים בסעודה מבוסס על דיני עיקר וטפלה. הראשונים מקשים עליו:

תלמידי רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף כט עמוד ב

א"כ מה השמיענו רב פפא בזה והלא משנה שלימה שנינו (דף מב א) בירך על הפת פוטר את הפרפרת וכן שנינו בהדיא (דף מד א) כל שהוא עיקר ועמו טפילה מברך על העיקר ופוטר את הטפילה

ביחידה למדנו את הסברו של בעל המאור. נלמד כעת שני הסברים אחרים של הראשונים:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מא עמוד ב

איצטריכא ליה קצת דסד"א כיון שאין דרכן לבא ללפתן ולטפלה אף על גב דהאי מלפת בהו את הפת בטלה דעתו ולא ליפטרי קמ"ל

הרשב"א מבאר שמדובר על אדם הבוחר ללפת את הפת בפירות שאין רגילים ללפת בהם את הפת. היה מקום לומר שבטלה דעתו אצל כל אדם, בהגדרה ענבים לא בטלים לפת, גם אם אתה בוחר לאכול את הענבים בצורה משונה. מלמדת אותנו הגמרא שגם באופן זה הפירות בטלים לפת. תר"י מסבירים משהו מורכב יותר:

תלמידי רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף כט עמוד ב

נראה למורי הרב נר"ו ליישב זה הפירוש ולומר דמייירי כגון שהיו עומדים באמצע הסעודה, והתחלת קביעות סעודתן הייתה בבשר או בדברים אחרים כיוצא בו, ובאמצע הסעודה, לאחר שהתחילו לאכול מזה, הביאו לפניהם תאנים וענבים כדי ללפת בהם את הפת, ואכלו מהם עם הפת, ועכשיו אוכלין אותו בלא פת, וכוונתם עדיין גם כן לאכול ממנו עם הפת אחר כך. ועכשיו בא להשמיענו רב פפא שאף על פי שאוכל אותו בלא פת כלל, אינו מברך לא לפניו ולא לאחריו, מפני שמאחר שמתחילה הביאו אותו כדי ללפת בו את הפת, ואכלו אותו תחילה וסוף עם הפת, אף על פי שבינתיים אוכל ממנו בלא פת, אין בכך כלום, שמצטרף עם שאר הסעודה, כיוון שהביאו אותו מתחילה לצורך הסעודה מלפת בו את הפת תחילה וסוף

כלומר, מדובר בדברים שלא רגילים ללפת בהם את הפת. אם כך, יש לברך עליהם בנפרד מהפת. אך אם בוחר ללפת בהם את הפת, אין צורך לברך עליהם בנפרד. מהו הדין אם ילפת בהם את הפת, ולאחר מכן יאכל אותם בנפרד? לכאורה עתה דיני טפלה אינם מועילים לפטור אותו מברכה נוספת! מחדשת הגמרא שמכיוון שבסעודה זו הם היו טפלים לפת, אין לברך עליהם במסגרת סעודה זו, גם כאשר נאכלים בנפרד, בתנאי שלפני ואחרי אכילה זו יכרוך אותם בפת ויאכל אותם כך.

(מעניינת הדרישה לכריכה מאוחר יותר. מהו הדין אם ישבע מאכילת הפירות הללו בנפרד? הרי אין לדרוש ממנו לברך על הפירות שאכל לפני כמה דקות. מצד שני, משונה לומר שמוכרח לאכול עוד כדי לאשרר את הפטור שהיה לו מהברכה בעת שאכל מהפת).